

Az olvasásképesség pszichikus komponensrendszere

A 20. század második felében egy új rendszerelmélet született: a komponensrendszer-elmélet (ÚPK 5. fejezet).*

A komponensrendszerek szerveződés szerint olyan rendszerek, amelyeknek komponensei cserélődnek, változnak, fejlődnek, romlanak, elpusztulnak. A komponensrendszerek hierarchikus rendszerek. Az alsóbb komponensrendszerek a felsőbb komponensrendszer létének, aktivitásának feltételei.

Komponensrendszerek pl. az állatfajok, a társadalmak, a csoportok. Az ember pszichikuma is komponensrendszer, melynek komponensei a hierarchikus pszichikus komponensrendszerek.

Komponensrendszer a személyiség, a pszichikum, a kompetenciák, a motívumrendszer, az operátorrendszer \rightarrow képességek \rightarrow készségek / szokások \rightarrow rutinok, valamint az ismeretrendszer (ÚPK 7. fejezet).

Ennek az írásnak az a célja, hogy ismertesse az olvasásképesség szerveződésének hierarchikus komponensrendszerét, majd az egymást „magukba foglaló” komponensrendszereit.

Az olvasásképesség hierarchikus komponensrendszere

Az olvasásképesség teljes pszichikus komponensrendszerének összefoglaló ismertetését (1. ábra) a rutin, készség, képesség fogalmainak és egymáshoz való viszonyainak értelmezése követi.

Pszichikus komponensrendszer

A komponensrendszer elmélete lehetővé teszi, hogy kiszabaduljunk a rendszerviselkedés egyoldalúságából. A komponensrendszer aktivitása (viselkedése, működése) által valósul meg eredményessége és változása, fejlődése. Vagyis az olvasás tanításának, fejlesztésének aktivitást megnevező általános kategóriája mellett a komponensrendszer elméletének köszönhetően részletesen megismerhetjük az olvasás hierarchikus pszichikus komponensrendszerét, kiépülését, fejlődését, optimális elsajátítását. Ezt lehet és kell a megfelelő aktivitásokkal elősegíteni. Ennek érdekében részletesen ismernünk kell az olvasás pszichikus komponensrendszerét: az olvasásképesség pszichikus komponenseit, hierarchikus szerveződésüket (lásd az 1. ábrát).

* ÚPK = Nagy József (2010): *Új pedagógiai kultúra*. MOZAIK Kiadó, Szeged. A kötet alapján továbbfejlesztett e-book: (2015) http://www.staff.u-szeged.hu/~nagyjozs/prof.emeritus/Új_pedagógiai_kultúra.pdf

beszédhangrutinok ⊂ beszédhangképesség ⊂ szótagrutinok ⊂ szótagoló készség ⊂
 ⊂ szórutinok ⊂ szóképesség ⊂
 ⊂ az olvasásképesség kritikus szókincse ⊂

⊂ betűolvasó rutinok és ábécéképesség ⊂ betűolvasó készség ⊂
 ⊂ szótagolvasó rutinok ⊂ szótagolvasó készség ⊂
 ⊂ betűző/szótagoló szóolvasó készség ⊂
 ⊂ szóolvasó rutinok ⊂ gyakorlott szóolvasó készség ⊂
 ⊂ mondatértő (táblázatértő, ábraértő, formulaértő) olvasásképesség ⊂
 ⊂ szövegértő olvasásképesség ⊂
 ⊂ OLVASÁSKÉPESÉG/szokás ⊂

⊂ mondat- (táblázat-, ábra-, formula-) értelmező olvasásképesség ⊂
 ⊂ szövegértelmező olvasásképesség ⊂
 ⊂ áttekintő (gyors) olvasásképesség ⊂
 ⊂ szövegfeldolgozó olvasásképesség ⊂
 ⊂ OLVASÁSKÉPESÉG ⊂
 ⊂ KOMMUNKATÍV KULCSKOMPETENCIA ⊂ PSZICHIKUM

1. ábra. Az olvasásképesség hierarchikus pszichikus komponensrendszere

A klasszikus behaviorizmus az aktivitást (a viselkedést) tekintette a kutatás tárgyának. Hogy mi van a pszichikumban, mi az, ami által a viselkedés megvalósulhat, azt hozzáférhetetlennek, kutatási szándékát tudománytalannak minősítette. A komponensrendszer elméletének köszönhetően ma már azt mondhatjuk, hogy nem az aktivitást (az olvasást, a gondolkodást stb.) kell tanítani, fejleszteni, hanem az olvasás, a gondolkodás stb. pszichikus komponensrendszerét, optimális elsajátítását kell elősegíteni a motivált, hatékony aktivitással.

Az 1. ábra azt mutatja, hogy lehetővé válik a pszichikus komponensrendszerek hierarchikus rendszereinek teljes feltárása, ami hozzájárulhat a pszichikus komponensek elsajátításának eredményesebb megvalósításához.

Az operátorok pszichikus alapkomponeenseinek viszonyrendszere

Mivel ez az írás az operátorok hierarchikus alap-komponensrendszereit, egymáshoz való viszonyait alkalmazza az olvasásképesség pszichikus komponensrendszerére, ezért az operátorok alapkomponeens-rendszereivel, egymásba épülésével célszerű megismernedni. Az operátorok egymásba épülő rendszere a következő:

rutin ⊂ készség ⊂ szokás ⊂ képesség ⊂ kompetencia ⊂ pszichikum ⊂ személyiség

A pszichikum/személyiség pszichikus komponensrendszerének szerveződését a funkcionális analfabetizmus szempontjából itt nem szükséges ismertetni (ÚPK, 11. ábra). A kompetenciáról mint pszichikus komponensrendszerrel azt kell figyelembe venni, hogy lényegesen különbözik a behaviorista szemléletű, széleskörűen használatos/burjánzó fogalomtól (a definíciót lásd: ÚPK, 45. o.). A pszichológia által részletesen tanulmányozott egzisztenciális kompetenciákról: a perszonális, a szociális, a kognitív, valamint a szakmai/speciális kompetenciákról van szó, és a személyiség operációs rendszerének kulcskompetenciáiról: önvédő, önellátó, ön/énszabályozó, ön/énfejlesztő, proszociális,

együttműködési és érdekérvényesítő, szociális/kognitív, kommunikatív, tudásszerző, gondolkodási, tanulási kulcskompetenciáról (ÚPK, 11–12. ábra). Amint az 1. ábra mutatja: az olvasásképeség a kommunikatív kulcskompetencia egyik képessége.

A „képesség a Szegedi Kutatóműhely értelmezésében: részképességek, készségek/szokások, részkészségek, rutinok és ismeretek sajátos funkciójú pszichikus rendszere” (ÚPK, 293. o.). Az 1. ábra az olvasásképeség négy részképességét és szerveződését, valamint az olvasásképeség szerveződésére vonatkozó ismereteket mutatja, amelyekre a funkcionális analfabetizmus újratemelésének befejezése érdekében csak a pedagógusoknak van szükségük.

A szokás motívumhoz kötött pszichikus komponens. A funkcionális analfabétákban nem alakulhat ki az olvasás szokása/szeretete. Ellenkezőleg: az olvasás fárasztó, a szöveg alapú tanulás demotiváló. Ugyanakkor az olvasásszeretet fejlesztő hatású, ezért az olvasás szeretetének, szokássá fejlődésének segítése nagyon fontos pedagógiai feladat.

„A készségek rutinokból, részkészségekből (értelmező szinten szabályismeretekből is) szerveződő pszichikus komponensrendszerek, amelyek a rutinoktól eltérően szériális működésűek. Vagyis a készségek működése egymás után következő »lépésekkel« valósul meg” (ÚPK, 273. o.). Szerveződés szerint négyfajta készséget célszerű megkülönböztetni.

ZÁRTSÁG SZERINT	FELTÉTELFÜGGÉS ÉS BONYOLULTSÁG SZERINT	
	FELTÉTEL-FÜGGETLENEK	FELTÉTELFÜGGŐK
ZÁRTAK	MEREV KÉSZSÉGEK egyszerű készségek	RUGALMAS KÉSZSÉGEK összetett készségek
NYITOTTAK	CIKLIKUS KÉSZSÉGEK elemi készségek	KÉSZSÉGRENSZEREK komplex készségek

2. ábra. Készségfajták szerveződés, zárttság és bonyolultság szerint (Forrás: ÚPK, 57. o.)

A ciklikus készség (elemi készség) egy vagy néhány rutin/részkészség korlátlan ismétlésével működik (ilyen például a járáskészség). A merev készség (egyszerű készség) egymást aktiváló, meghatározott sorrendű rutinok/részkészségek szerveződése (például ilyenek a mondókák, a közmondások, a betanult versek, szövegek, énekek). Merev készség az ábécékészség, amely a szótárhasználathoz (szótárolvasáshoz) nélkülözhetetlen, és felhasználható a betű-, a szótag-, a szóolvasó készség fejlődésének segítéséhez. A Rugalmas készség (összetett készség) referenciakép, terv, cselekvési szabály szerint működik, valósul meg. Például a madár fészeképítő aktivitása öröklött referenciaképe szerint valósul meg. Az írásbeli osztás szabálykövető rugalmas készség, amely az osztó és osztandó számokhoz alkalmazkodva valósul meg. Rugalmas készséggel készül egy étel főzése, amelynek egyes elemeit a feltételektől függően a szokásos, tervezett sorrendtől, elemektől eltérően lehet használni. Az olvasásképeség és részkészségei készségrendszerek (komplex készségek), nagy elemszámú komponensrendszerek, amelyeknek aktuálisan csak egy részét használjuk. Az 1. ábrában szereplő készségek komplex (rész) készségek (kivéve az ábécé merev készségét). A betűző/szótagoló szóolvasó komplex készség a nyelv sokszázezer szava bármelyikének elolvasására alkalmas, aktuálisan csak kis részének olvasása valósul meg. A gyakorlott szóolvasó komplex készség a leggyakoribb 5000–10 000 szóval működik.

A rutinok a pszichikum komponensrendszereinek végső komponensei. A készségek (amint már említettem) lineárisan (egymást követő „lépések” sorozatával) működnek. Ezzel szemben a rutinok PDP modell szerint párhuzamosan működő komponensek. Például a szófelismerő rutin nem a betűk egymást követő felismerésével, egybeépíté-

sével (szériálisan) valósul meg, hanem a szó néhány elemének egyidejű párhuzamos felismerésével, („rápillantással”). A párhuzamos felismerés aktiválja a pszichikumban lévő szókomponenst, a szó ismert gondolathálóját (ha van), és hangos olvasás esetén a kimondását is. Vagyis a rutin néhány elem, komponens aktiválásával működik. (A rutin pedagógiai szempontú részletes ismertetését lásd az ÚPK 19. fejezetében.)

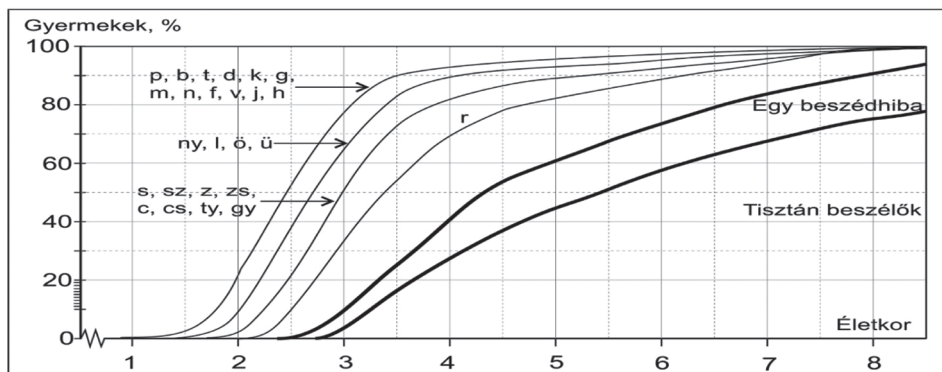
Mivel a pszichikus komponensrendszerek eredményes működésének feltételei a működő komponenseinek megléte, ezért a hierarchikus komponensrendszerek teljes feltárása lehetővé teszi annak megismerését, hogy az adott komponensrendszer optimális elsajátításának melyek a kritikus, az előfeltétel-komponensei, -komponensrendszerei. Ezek azok a kritikus pszichikus komponensek/komponensrendszerek, amelyek megléte, optimális működése nélkül az átfogóbb komponensrendszerei nem sajátíthatók el, nem használhatók. Az 1. ábra részletesen mutatja, hogy adott pszichikus komponens elsajátításának, eredményes használatának melyek a kritikus (előfeltétel-) komponensei, amelyeket előbb el kell sajátítani annak érdekében, hogy az átfogóbb komponensek eredményes elsajátítása, használata lehetővé váljon, hogy felsőbb/átfogóbb komponensrendszerének használható „kiszolgálójává” válhassanak.

Az olvasáskészség beszédbeli előfeltételei

A beszédhangkészség és a kritikus szókincs megkészt optimális elsajátítása az eredményes olvasástanulás egyik akadálya, a funkcionális analfabetizmus egyik okozója. Ezért ismerkedjünk meg ezekkel az előfeltételekkel.

Beszédhangrutinok \subset beszédhangkészség

A 3. ábra azt mutatja, hogy már 3 éves korban van néhány százaléknyi tisztán beszélő gyermek, de még 8 éves korban is csak 80 százalékuk, 6 éves korban 60 százalékuk fejlődik tisztán beszélővé. Az iskolába lépő gyermekek 10 százaléka csak egy beszédhibával kezd az olvasástanulást. Vagyis a tanulók 70 százaléka a beszédhibák szempontjából nem akadályozza az olvasástanítás eredményességét.

3. ábra. A magyar beszédhangok elsajátításának folyamata (forrás: ÚPK, 47. ábra)

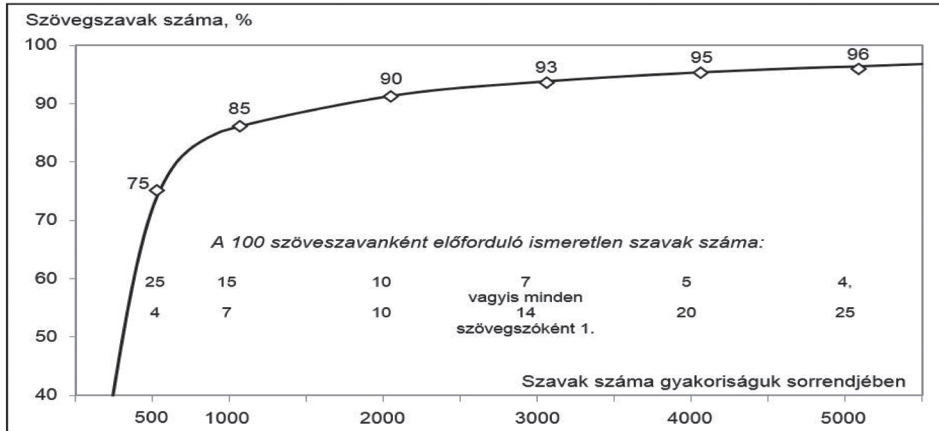
A tanulók mintegy 30 százalékának a még fejletlen beszédhangjai (a beszédhibái) hozzájárulhatnak funkcionális analfabétává válásukhoz. Ezért az óvodában és az iskola első évfolyamain nagy gondot kell fordítani a beszédhangkésztség optimális elsajátításának segítésére. A kritikus beszédhangkésztség optimális (teljes) elsajátítását megfelelő játékos, örömmel/szívesen végzett csoportos/egyéni tevékenységekkel, játékokkal már az óvodában elő kell és lehet segíteni. Az iskola első évfolyamán pedig olyan többcsatornás betűolvasó tevékenységeket szükséges végezni, amelyek a beszédhangkésztség optimális kifejlődését is segítik. (A 3. ábrába az „ö, ü” magánhangzó került be, mert a többi magánhangzó már korábban kialakul. A vékony vonalak átlagot mutatnak.)

Szótagrutinok – szótagoló készség

Az anyanyelv elsajátításához, használatához nincsen szükség szótagrutinokra, szótagoló készségre. Az írásbeliség használja a szavak szótagonkénti elválasztását, az elválasztott szavak szótagjainak összeolvasását. A helyes elválasztás érdekében szükségessé vált a szótagoló készség elsajátítása. Ennek kialakultak a játékos, örömmel/szívesen végzett csoportos tevékeny módszerei. Mivel a számítógép elvégzi helyettünk a helyes elválasztást, ezért nincs, nem lesz szükségünk szótagoló készségre. Az utóbbi évtizedek szakirodalmában szerepelnek olyan vélemények, melyek szerint szótagolásra nincsen szükség. A szótagolás valóban szükségtelen lenne, ha nem lennének a beszédhangoknak megfelelő betűi, ha a szavaknak csak vonalalakzatokkal (szóképekkel) jelölt olvasható jelei lennének (mint például a kínai írás esetén). A betűknek köszönhetően minden szót el tudunk olvasni, a leggyakrabban előforduló ötezernyi szó esetében pedig a betűző szóolvasás gyakorlott szóolvasássá fejlődhet. Ezek a szavak rápillantással olvashatók, mint a kínai írás vonalrajzai. A betűknek köszönhetően a többszázézer ritkán előforduló szó mindegyikét „kibetűzéssel” el tudjuk olvasni. A több-szótagú szavak esetében a kibetűzés nagyon időigényes és fárasztó. Ennek csökkentését teszik lehetővé a szótagrutinok, a betűző/szótagoló készség (lásd a *Gyakorlott szóolvasó készség* című részt.).

Az olvasáskészség kritikus szókincse

A szavak használatának előfordulási gyakoriságát már a számítógép előtt elkezdték feltárni. A számítógépnek köszönhetően a magyar szavak gyakoriságát is ismerjük. Például a 2003-ban megjelent *Magyar értelmező kéziszótárban* a szavak mellett a gyakoriságuk is olvasható. Az ilyen kutatások eredményeinek köszönhetően az olvasáskészség optimális használhatóságát lehetővé tevő szókincs szavainak megismerése lehetővé válik. A szógyakorisági törvény segítségével a 4. ábrával szemléltethető a szóolvasó készség optimális elsajátításához szükséges szavak és mennyiségük.

4. ábra. Szógyakorisági törvény (Forrás: ÚPK, 67. ábra)

Amint a 4. ábra mutatja, a leggyakoribb 1000 szó a köznyelvi szövegek szavainak 85 százalékát teszi ki. A leggyakoribb 4000 szó 95 százalékát, a leggyakoribb 5000 szó pedig 96 százalékát. A 4–5 százaléknyi ismeretlen szó jelentése a szöveg kontextusa által értelmet nyer, nem akadályozza a köznyelvi szöveg megértését. Az ábra adatai átlagos szinteket mutatnak. Vannak, akik sok kevésbé gyakori szó jelentését is ismerik, ugyanakkor a kritikus szókincs nem minden szavát. Ezért célszerű nem 5000, hanem ötezernyi szóról beszélni.

A kritikus szókincs elsajátítása spontán folyamat: például jelenlét/részvétel a beszélő közegeben, mesehallgatás, beszédhallgatás, páros beszélgetés/megbeszélés, olvasás. Pedagógiai szempontból a kritikus szókincs elsajátítása nem direkt „szómagolással” segítettő, hanem örömmel/szívesen végzett kommunikációval, például meséléssel, mondókák, közmondások, versek, énekek, páros/csoportos játékos, versengő hangos kommunikatív aktivitásokkal.

Olvasáskészség/szokás részkészségei

Az olvasáskészség szerveződésének részkészségeit és azok rutinjait ismerhettük meg (lásd az 1. ábrát). Most a részkészségek és rutinjaik pedagógiai szempontú ismertetése következik.

Betűolvasó rutinok és ábécékészség = betűolvasó készség

A betűolvasó készség állandósult optimális elsajátításának két kritikus előfeltétele van: (1) valamennyi nyomtatott kis- és nagybetűről vizuális felismerő rutin jöjjön létre, amelyek a PDP modell szerint párhuzamosan, „rápillantással” működnek; (2) a betűfelismerő rutinok az auditív hangzófelismerővel, a verbális hangzóközlővel és a muszkuláris betűközlővel (írással) egymást aktiváló kapcsolattá váljanak. A vizuális felismerő rutinok (1) a felismerendő néhány állandó elemével, (2) és azok állandó térbeli viszonyaival működnek. A betűfelismerő rutin példája legyen az F nagybetű. E nagyon egyszerű példában csak három állandó elem szerepel: három vonal és azok állandó viszonyai. Az egy függőleges vonalhoz egy vízszintes vonal kapcsolódik fent jobboldalon, egy másik vízszintes

rövidebb vonal pedig a függőleges vonal közepe táján jobboldalon. Az F betű felismerő rutinjának köszönhetően három állandó elemével és állandó viszony-rendszerével párhuzamosan (egyidejűleg) valósul meg a felismerés. Az esetek többségében 2–3-nál több állandó elem és viszonyrendszer létezik. Ezek közül csak néhány rögzül a párhuzamos felismerés, a felismerő rutinná válás elemeként.

A PDP modell szerinti rutinnak nemcsak a rendkívül alacsony időszükséglet az előnye (a másodperc tört része), hanem az egyedek (pl. az egyedi F betűk) nagyon sok változtatának lehetősége (a sokféle betűtípus sokféle egyedi megjelenése). Amíg a betűolvasó készség két kritikus előfeltétele maradéktalanul, állandósult szinten nem teljesül, addig csak analfabéták lehetünk. A betűolvasó rutinok, a betűolvasó készség teljes állandósult elsajátítása leghatékonyabban a két kritikus előfeltétel figyelembe vételével valósítható meg. Ennek eszköze az ábécékészség (merev készség) többcsatornás használata (látjuk is, mondjuk is, halljuk is). A betűolvasó készség birtokában megvalósítható a szótagolvasó készség eredményes fejlesztése, amely a funkcionális analfabetizmus rögzülésének kivédését segíti.

Szótagolvasó rutinok = szótagolvasó készség

A fejlett társadalmak sokszázezer szavából a magasan iskolázott, értelmileg kiemelkedően fejlett emberek is legfőljebb százezernyi ismernek. Ebből a gyakorlott szóolvasó készség kifejlődéséhez mindössze a leggyakoribb 5–10 ezernyi szóra: párhuzamos, PDP modell szerint, rápillantással olvasható szóra van szükség (lásd a következő két alcím szövegét és a 4. ábrát). Az összes többi szó betűző/szótagoló módszerrel olvasható (a „nagyon jól olvasók” is áttérnek a betűző/szótagoló szóolvasásra, ha ismeretlen/gyakorlatlan szóval szembesülnek). A fejlett olvasáskészség esetén az ismeretlen szó tartalma/jelentése az elolvasott mondatok kontextusa által spontán módon konstruálódik. Vagyis a fejlett betűző/szótagoló szóolvasó készségre a legfejlettebb gyakorlott/rutinszerű szóolvasó készség esetén is szükségünk van.

A nem kellően gyakorlott olvasáskészség, a gyengén olvasók esetén gyakrabban van szükség betűző/szótagoló szóolvasásra. A funkcionális analfabéták esetén pedig a köznyelv leggyakoribb 4–5 ezernyi szavából néhány száz, legfőljebb ezernyi szó olvasható rápillantással. A többi betűző/szótagoló szóolvasást igényel. A funkcionális analfabéták a betűket ismerik, de a betűző olvasás, vagyis a szóban lévő betűk egyenkénti

A fejlett társadalmak sokszázezer szavából a magasan iskolázott, értelmileg kiemelkedően fejlett emberek is legfőljebb százezernyi ismernek. Ebből a gyakorlott szóolvasó készség kifejlődéséhez mindössze a leggyakoribb 5–10 ezernyi szóra: párhuzamos, PDP modell szerint, rápillantással olvasható szóra van szükség (lásd a következő két alcím szövegét és a 4. ábrát). Az összes többi szó betűző/szótagoló módszerrel olvasható (a „nagyon jól olvasók” is áttérnek a betűző/szótagoló szóolvasásra, ha ismeretlen/gyakorlatlan szóval szembesülnek). A fejlett olvasáskészség esetén az ismeretlen szó tartalma/jelentése az elolvasott mondatok kontextusa által spontán módon konstruálódik. Vagyis a fejlett betűző/szótagoló szóolvasó készségre a legfejlettebb gyakorlott/rutinszerű szóolvasó készség esetén is szükségünk van.

felismerése és szóvá egyesítése (összeolvasása) nagyon időigényes és keserves, demotiváló, a mondat, a szöveg megértését gátló tevékenység, a hosszabb szavak esetében a szó jelentésének aktiválása is eredménytelen.

E probléma megoldásához hozzájárul a szótagoló készség fejlettsége. Az írott szavak szótagjainak felismerése, a szótagolvasó rutinok, a PDP szerinti rápillantással, a jól működő artikulációs szótagoló készség segítségével alakulnak ki. Az óvodában és az iskola első évfolyamain naponta néhány perces örömmel, szívesen végzett csoportos játékos aktivitással optimális fejlettségűvé fejleszhető a szótagoló készség. Ennek alapján az iskola első évfolyamain megkezdhető a néhány perces többszörös szótagolvasó készség fejlődésének elősegítése. (Előnyös lenne, ha ismernénk az összes szótagfajtát és a szövegekben előforduló gyakoriságukat. Célszerű lenne ezt a kutatást elvégezni, ha még nincs ilyen.)

Betűző/szótagoló szóolvasó készség

Az eddigiek alapján azzal szembesülhettünk, hogy a betűző/szótagoló szóolvasó készségre életünk végéig szükségünk van, függetlenül attól, hogy optimálisan fejlett gyakorlott szóolvasó készséggel, olvasáskészséggel rendelkezünk. Ugyanakkor a különböző fejlettségi szintű betűző/szótagoló szóolvasó készség önmagában a funkcionális analfabetizmus szintje.

A szótagoló készség, a szótagolvasó készség fejlesztésének hatékony módszerei használatosak. Például: elhangzik egy szó, amelyet a csoport/osztály hangosan szótagol, majd kimondja a szót. Az egyik csoport szótagolja a kimondott szót, a másik kimondja, majd a következő stb. Ez a néhány perces feleselő szótagolás, amit a kisgyermek örömmel, szívesen végeznek. Az alsó tagozatos tanulók hasonlóan kedvelik például a néhány perces szótagolvasó készségfejlesztés többszörös rendszert. E néhány perces játékos gyakorlatokat naponta többször is elvégezve a kritikus szókincs szavaival, megvalósíthatjuk az állandósult optimális fejlettségű szótagolvasó készség kifejlődésének feltételeit. Az ötezernyi leggyakoribb szavak szóolvasó rutinná fejlődése optimális fejlettségű szóolvasó készséget eredményez. A sok százezer ritkábban előforduló szó csak betűző/szótagoló módszerrel olvasható. Minél fejlettebb a betűolvasó és a szótagolvasó készség, annál fejlettebb, eredményesebb a betűző/szótagoló szóolvasó készség (amíg a többszöri előfordulás eredményeként az ilyen szavak szóolvasó rutinná nem fejlődnek). Ha az ötezernyi leggyakoribb kritikus szó többségének olvasása csak betűzve/szótagolva történik, akkor ez a funkcionális analfabetizmus szintje. A szótagolvasó készség fejlesztésének lényeges funkciója az optimálisan fejlett szótagolvasó készség a begyakorlatlan (rápillantással még nem „olvasható”), és az ismeretlen szavak betűző/szótagoló elolvasása minél kevesebb idő alatt valósuljon meg. Minél fejlettebb a betűző/szótagoló szóolvasási készség, és minél több kritikus szó válik szóolvasó rutinná, annál fejlettebbé válik a funkcionális analfabetizmus, annál közelebb lesz az optimális fejlettségű szóolvasó készség megvalósulása.

Gyakorlott szóolvasó készség

A félezernyi egy-szótagú szó és a kötszavak betűző olvasása elfogathatóan működik, mivel ezek a szavak a leggyakrabban előfordulók közé tartoznak, spontán módon hamar szóolvasó rutinná fejlődnek. Más a helyzet a több száz toldalékkal, amelyek túlnyomó többsége egy-szótagú, de szóba épülve olvasandók. Ezért szótagrutinokká fejlődésük nélkül analfabéták, többségük szótagrutinná fejlődése esetén funkcionális analfabéták

maradunk. A két-szótagú szavak (a leggyakoribb ötezernyi szó közel fele ilyen) betűző olvasása, az elolvasott betűk, szótagok szóvá egyesítése, összeolvasása már annyira időigényes és nehézkes (különösen, ha toldalékos), hogy szóolvasó rutinná fejlődésük nélkül nem lehet kiszabadulni a funkcionális analfabetizmusból. Különösen érvényes ez a ket-tőnél több szótagú szavakra. Ezek olvasását segítik a szótagrutinok, a szótagoló készség. Ennek eredményeként a rápillantással felismert szótagok összeolvasása, szóvá egyesítése lehetővé teszi az ismeretlen, rutinná nem fejlődött begyakorolatlan sok százezer szó elolvasását. Ezek közül a többször előforduló spontán módon szórutinná fejlődhetnek. Vagyis a fejlett betűolvasó és szótagolóval való készséggel a ritkán előforduló sok százezer szó bármelyikét el tudjuk olvasni anélkül, hogy megnehezítenék a gyakorlott szóolvasó készségünk működését. Vagyis (mint már említettem) az optimálisan fejlett betűző/szótagoló szóolvasó készségre is szükség van a fejlett olvasáskészség kialakulásához, az optimálisan fejlett, a leggyakoribb ötezernyi szó túlnyomó többségének szóolvasó rutinná fejlődése mellett.

A PDP modell szerint „rápillantással” működő szóolvasó rutinnak többféle változata létezik. A szóképrutinál a szó vonalalakzatának néhány állandó eleme és állandó viszonyrendszere alapján valósul meg a felismerés és aktiválás (ahogyan a betűolvasó rutin is működik, lásd az előző alcím alatt az F betű példáját). A szóképrutin betűk nélkül is működik. Ilyenek például a kínai nyelv vonalrajzokkal működő szóképrutinjai. A szóképrutinok spontán módon kialakulnak. Ezzel a változattal történt hazánkban kísérlet. Ez azonban nem teszi lehetővé a még ismeretlen szavak elolvasását. A betűképrutin azt jelenti, hogy az adott szó néhány betűrutinja alapján valósul meg a szórutinná fejlődés, a szó felismerése és aktiváló funkciója. A betűrutinok birtokában minden ismeretlen szót szériális (silabizáló) módszerrel el tudunk olvasni, és néhány ismételt előfordulás esetén, spontán módon kifejlődhet a betűképrutin. A szótagképrutinok a több-szótagú ismeretlen szavak elolvasását segíthetik. A félezernyi egy-szótagú szavak egyúttal szótagok, szótagképrutinok is, ha a szótagképrutinok fejlesztésére kellő gondot fordítottunk. A több-szótagú szavak esetén néhány szótagképrutin egyesítésével kifejlődhet és működhet a szótagképrutin. A hosszú, összetett szavak esetén létrejöhet a prediktív szórutin. A szó elején lévő szótagképrutin vagy betűképrutin aktiválhatja a következő szótagképrutin, ennek következtében a hosszú, összetett szavak prediktív szórutinná fejlődhetnek. A gyakorlott szóolvasó készség a fentiek szerint négyféle szóolvasó rutinnal működik: szóképrutinokkal, betűképrutinokkal, szótagképrutinokkal és prediktív szórutinokkal.

A betűolvasó rutinnal működő fejlett betűolvasó készség, a szótagolóval való rutinnal működő fejlett szótagolóval való készség, valamint a szóolvasó rutinnal működő szóolvasó készség optimális elsajátításának alapvető módszere a néhány percet igénylő többszörös örömmel, szívesen végzett csoportos, játékos gyakorló tevékenység. Eleinte naponta többször is sort keríthetünk a többszörös tevékenységre. A többszörös gyakorlást évekig végeztetjük (a tanóra elején és/vagy, közepén) mindaddig, amíg minden tanulóknak optimális szinten nem sajátította el a betűolvasó, a szótagolóval való, a szóolvasó készséget. A többszörös csoportos, néhány percet igénylő gyakorlás csak kiegészítője az egyéb módszereknek. Minden pedagógus a fejlődést segítő örömmel, szívesen végzett csoportos tevékeny tanulás módszereit maga választja meg. Egyes módszertanok az értelmező, magyarázó módszereket is ajánlják. Az olvasáskészség elsajátításának eredményessége érdekében erre nincsen szükség (ez a nyelvtan tanításának a feladata). A tanulók felének, kétharmadának (a fejlettebb tanulóknak) a hagyományos tudásunkkal, módszereinkkel is kialakul az optimálisan fejlett gyakorlott szóolvasó készsége. A többiek különböző szintű funkcionális analfabéták maradnak, és ez is egyik alapvető oka lehet annak, hogy lassan fejlődő, fejlődésükben blokkoló tanulóvá váljanak. A néhány perces játékos gyakorló tevékenységben az egész osztály részt vesz. A jól olvasók és a gyengén olvasók, a

funkcionális analfabéták nem különítendőek el egymástól. A néhány perces játékos tevékenységet a jól olvasók is a többiekkel együtt örömmel, szívesen végzik, ha az valóban örömet kiváltó játékos tevékenység.

Mondatértő, táblázatértő, ábraértő, formulaértő olvasáskészség

A betűolvasás, a szótagolvasás, a szóolvasás nem közvetít információt, csak felidézi a megfelelő pszichikus képződményeket (ha az olvasóban vannak ilyenek). Ha nincsenek, akkor az elolvasott szöveg-kontextus elősegítheti a hiányzó pszichikus komponensek létrejöttét. Az elolvasott szó a szituáció, a kontextus által információt közvetíthet. A közlendő, tárolandó, megszerzendő fogalmi szintű információkat a mondatok tartalmazzák. A mondatértő olvasáskészség elsajátításának és eredményes használatának az optimális fejlettségű szóolvasó készség a kritikus előfeltétele, és a szövegértő olvasáskészség elsajátításának, eredményes használatának alapvető eszköze. A mondatértő olvasáskészség optimális elsajátítása minden tanuló által a funkcionális analfabetizmus megszüntetésének egyik alapvető feltétele, ami ma még nem teljesült.

A betűolvasás, a szótagolvasás, a szóolvasás nem közvetít információt, csak felidézi a megfelelő pszichikus képződményeket (ha az olvasóban vannak ilyenek). Ha nincsenek, akkor az elolvasott szöveg-kontextus elősegítheti a hiányzó pszichikus komponensek létrejöttét. Az elolvasott szó a szituáció, a kontextus által információt közvetíthet. A közlendő, tárolandó, megszerzendő fogalmi szintű információkat a mondatok tartalmazzák.

A táblázatok és az ábrák egyre gyakrabban jelennek meg a napilapokban, ismeretterjesztő kiadványokban, a tévében, a tankönyvekben, és várhatóan ezek közlése gyakorodni fog. Ugyanis a táblázatok, az ábrák mondatok nélkül szavakkal, számokkal, görbékkel, képekkel nagy tömegű információt tárolhatnak áttekinthető formában. Nem véletlen, hogy az olvasás fejlettségét mérő nemzetközi tesztekben táblázatok, ábrák is szerepelnek. Az is figyelembe veendő, hogy a táblázatok, ábrák egyre bonyolultabbá, absztraktabbá válnak. Ezért a táblázatértő, ábraértő olvasáskészség elsajátítását az olvasástanítás feladatai közé kell emelni.

Említést érdemel a formulaértő olvasáskészség is. A formulák mondatok, szavak nélkül csak szimbólumokat használva igen bonyolult összefüggéseket tudnak írásban olvashatóvá rögzíteni. Ma már a matematika és a természettudományok oktatása nem lehetséges formulák nélkül. Továbbá a népesség iskolázottsága is egyre növekszik (van olyan ország, ahol már a fiatalok túlnyomó többségének felsőfokú végzettsége van). A formulaértő olvasáskészség használatára várhatóan egyre nagyobb szükség lesz. (Ennek hiányában egyre többen utálják a matematikát, egyre kevesebben jelentkeznek matematikai, természettudományos szakképzésre.)

Szövegértő olvasáskészség

Az olvasáskészség eddig ismertetett részkészségeinek optimális szintű elsajátítása, működése esetén lehetővé válik a szövegértő olvasáskészség optimális elsajátítása, eredményes használata. Ennek köszönhetően az optimálisan működő olvasáskészség által

aktíválhatók, befogadhatók az elolvasott köznyelvi szövegekben tárolt információk. Vagyis teljesülhetnek az olvasáskészség alapfunkciói: az élményszerzés/spontán tanulás, az információszerzés/tájékozódás, a szövegalapú tudásszerzés/szándékos tanulás, amelyekre az online szövegek, kommunikáció esetén is egyre nagyobb szükség van.

Az olvasásképesség részképességei

Az olvasási részképességek eredményes elsajátításának feltétele a jól működő olvasáskészség. A funkcionális analfabéták nem rendelkeznek ezzel a feltétellel. Ezért az olvasási részképesség számukra nem sajátítható el, nem létezhet. Az olvasáskészséggel működő olvasásképesség részképességeinek fejlesztése ma még nem tantervi feladat, ezért csak a szerveződés teljességének bemutatása érdekében adok rövid ismertetést az olvasásképesség négy részképességéről: a mondatértelmező (táblázat-, ábra-, formulaértelmező), a szövegértelmező, az áttekintő (gyors) és a szövegfeldolgozó olvasásképességről (részképességről).

A mondatértő/szövegértő olvasáskészség a szövegekben tárolt információk aktiválását, befogadását teszi lehetővé. A mondat, a szöveg értelmezésére nincsen szükség. Ha a mondatban ismeretlen fogalmak fordulnak elő, akkor a mondat, a tartalma aktiválhatatlan, befogadhatatlan, érthetetlen lehet. Ekkor a mondatolvasó részképességre van szükség. Például: aki nem ismeri a PDP-modellt, annak a „PDP-modell” kifejezést tartalmazó mondat, bekezdés érthetetlen lehet. Az ilyen probléma megoldását a szerző elősegítheti értelmező megjegyzésekkel. (Azonban a gyakrabban előforduló értelmezési segítség zavarossá, használhatatlanná teheti az egész szöveget. Ezért szükség van mondatértelmező és szövegértelmező olvasásképességre is, amely nem csak a fejletlen olvasáskészség, az ismerethiányok miatt válhat szükségessé, hanem a bonyolult mondatstruktúrák, szövegszerkezetek miatt, az ábrák, a táblázatok, a formulák értő olvasáskészségének fejletlensége miatt is. A szövegértő olvasáskészség fejlettségét mérő tesztek feladatainak megoldása szövegértelmező jellegű tevékenység is.)

Az áttekintő olvasásképesség előzménye a gyorsolvasás (gyorsolvasó készség, ritkábban képesség, villámolvasás stb.) néven született. Az utóbbi évtizedekben robbanásszerű fejlődés következett be világszerte és Magyarországon is. A hazai fejlődés főleg Dezső Zsigmondnének köszönhető. (A fejlemények, a jelenlegi helyzet részletes ismertetése „gyorsolvasás” címszó alatt megtalálható az interneten). A sokféle elnevezés mögött egyre érthetőbbé válik a lényeg. A keserves, időpocsékoló, demotiváló betűző/szótagoló olvasáskészségből (a funkcionális analfabetizmusból) ismertté válik a PDP modell szerinti (rápillantással) működő gyakorlott szóolvasó készség. Ennek köszönhetően a gyakori szavakat nem kell betűzéssel/szótagolással „kiolvasni”. A másodperc tört része alatt rápillantással felismert szavakkal jól működő mondatolvasó, szövegolvasó készség birtokába juthatunk, aminek köszönhetően kifejlődhet a mondatértő, szövegértő készségünk a kognitív kompetenciánk fejlettségének megfelelő szinten. Az áttekintő olvasásképesség a mondatok szavankénti elolvasását is „mellőzheti”, ha néhány rápillantással felismert szó a mondat tartalmát aktiválja. Az aktivált tartalmak, gondolathálók munkamemóriánkban egy ideig aktívak maradnak, és ez által a bekezdések, a szövegrészek is áttekinthetőkké válhatnak. Ma már egyre határozottabban megfogalmazódik az igény: az áttekintő olvasásképesség kifejlesztését a felsőbb évfolyamokon tantervi feladattá kellene tenni. Ennek megvalósítása azonban funkcionális analfabetizmussal, jól működő gyakorlott olvasáskészség nélkül lehetetlen.

A szövegfeldolgozó képességnek az a funkciója, hogy amennyiben az olvasáskészséggel a szöveg információi megértési problémát okoznak, akkor szövegfeldolgozással a szövegben lévő információk feltárását, megértését, értelmezését lehetővé tegye. Meg-

értési problémát okozhat a még fejletlen szókincs, a nem eléggé fejlett olvasáskészség. Továbbá a tanszövegek új, szakmailag részletesebb, pontosabb ismereteinek hiánya, a kritikus szókincsnél ritkább ismeretlen szavak/fogalmak, a mondatok, a szövegek által tartalmazott új ismeretek, tartalmak bonyolultsága, egyre absztraktabb szintje. A szövegfeldolgozó képesség a szövegértés/értelmezés önálló megvalósításának feltétele, eszköze. Az iskolákban egyre jobban terjedő, a pedagógus közreműködő, segítő tevékenységével megvalósuló szövegfeldolgozás, a tananyag megértését, feldolgozását szolgálja önálló/csoportos tevékenységgel (a „letanító”, az ismertető/magyarázó módszerek egyeduralmának kiegészítésével). Ezek az egyéni/csoportos tevékeny szövegfeldolgozó módszerek Magyarországon is kezdenek terjedni, melyek a pedagógus közreműködésével megvalósuló szövegfeldolgozások indirekt módon a szövegfeldolgozó képesség fejlődését is segítik.